

Ивана КОМАТИНА*
Историјски институт
Београд

**НЕВЕСТИНСКА КИЋЕЊА СУНЦОРОДНЕ КЋЕРИ.
БРАК СТЕФАНА РАДОСЛАВА
И АНЕ ДУКЕНЕ – НОВА ТУМАЧЕЊА**

Анстракт: У раду се изнова подвргавају критици извори који пружају временски оквир склапања брака српског престолонаследника, а потом и краља Стефана Радослава и Ане Дукене, кћерке Теодора I Дуке, владара Епирске државе. Динамичне политичке и црквене околности које су претходиле том догађају такође су узете у разматрање како би се јасније разумео повод за склапање брака као и време његове реализације.

Кључне речи: Стефан Радослав, Ана Дукене, веридба, венчање, Србија, Епирска држава

Abstract: In the paper, the sources that outline the timeframe for the marriage of the Serbian heir to the throne, and then King Stefan Radoslav and Anna Doukaina, the daughter of Theodore I Doukas, the ruler of the Epirote state, are again subjected to criticism. The dynamic political and ecclesiastical circumstances that preceded the event are also taken into consideration in order to better understand the reason for the marriage and the time of its realisation.

Keywords: Stefan Radoslav, Ana Doukaina, engagement, wedding, Serbia, state of Epiros.

Након пада Цариграда у руке Латина 1204. године, Михаило, потомак порфирородних Комнина и Дука основао је на подручју од Арте до Драча једну од најзначајнијих грчких држава – епирску.¹ Неочекивано брзо спољнополитичко напредовање у непријатељском окружењу крсташких држава истакло је Михаила као снажног балканског владара, а његову освајачку политику наставио је и његов брат Теодор.²

* ivana.komatina@iib.ac.rs

¹ Donald Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957, 24–46.

² Треба напоменути да се они као прауници Алескија I Комнина и Ирине Дукене редовно у изворима јављају као Дуке, а ређе као Комнини чиме су додуше ван зидина Цариграда тај генос поставили изнад комнинског икоса, а никада као Анђели, Lucien Stiernon, „Les

Иако се у почетку није непосредно граничила с Епирском државом, српска држава је преко брачних веза које је великожупанска породица остварила с Епирцима или њиховим савезницима свакако била укључена у нове политичке околности. Наиме, кћер српског великог жупана Стефана непознатог имена била је удата за кнеза Арбана Димитрија, млађег Прогоновог сина, иначе Михаиловог савезника, док је сестра српског великог жупана Стефана била удата за Михаиловог млађег брата Манојла.³ Ипак, склопљени савези и брачне везе нису зауставили Михаилову освајачку делатност на штету Србије те је он након освајања Драча, важног млетачког упоришта на Јадрану, напао и српски Скадар и „велико острво” 1214. године.⁴ Међутим, под неразјашњеним околностима вероватно крајем 1214. или почетком 1215, будући да се његов брат Теодор у једном документу из фебруара 1215. помиње као владар, страдао је оснивач Епирске државе.⁵

Нови господар Епира Теодор I (1215–1230) наставио је, како смо истакли, освајачку политику свог претходника са жељом да једног дана

origines du Despotat d'Épire”, *Revue des études byzantines* 17 (1959) 102–120; Дејан Целебичић, *Друштво у епирској држави прве половине XIII века* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2013) 2–3.

³ О браковима Стефанове кћерке и сестре, Бојан Миљковић, „Непозната кћи Стефана Првовенчаног”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Раствојић и Ивана Коматина, Београд 2020, 160; Божидар Ферјанчић и Љубомир Максимовић, „Свети Сава и Србија између Епира и Никеје”, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1998, 13–15; Љубомир Максимовић, „Византинизми” краља Стефана Радослава”, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 140–141 уз преглед старије литературе. О односу Епираца и Арбанаса почетком XIII века, Günter Prinzing, „Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas”, Teil II, *Нπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983) 87–88, 96; Предраг Коматина, „А од Арбанаса Пилот. Почети политичке историје Албанаца”, у: *Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви*. Зборник радова, ур. Милан Радужко, Београд–Беране 2016, 262–266; Ивана Коматина и Предраг Коматина, „Настанак Млетачке Албаније и успомена на византијску власт у српском Поморју”, *Историјски часопис* 67 (2018) 57–58.

⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, изд. Љиљана Јухас Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999, 88–90; Ивана Коматина, „Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновог од Стефана Првовенчаног”, *Зборник радова Византолошког института* 51 (2014) 126–127.

⁵ *Georgii Acropolitae Opera*, I, ed. A. Heisenberg, Lipsiae 1903, 25; F. Miklosich & J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi IV*, Vindobonae 1871, 382; D. Nicol, *The Despotate of Epiros*, 42; Günter Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München 1972, 110–114; Божидар Ферјанчић, „Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје краљевина”, у: *Историја српског народа I*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 305; И. Коматина, „Историјска подлога чуда”, 127.

освоји и Цариград и да се крунише за цара. Међутим, узимајући у обзир да Цариград латинским освајањем и пустошењем није остао само без царске круне већ и без патријаршијске митре, Теодор је и на том пољу наставио црквену политику свог претходника. Епирски владари нису имали намеру да епархије на територији Епира признају духовну власт никејског патријарха, али се митрополит Навпакта Јован Апокавк (1199/1200–1233), који је постављен на тај положај још од цариградског патријарха, није активније заузимао за њихове намере.⁶ Тако је, упркос забрани никејског патријарха, нови господар Теодор I поставио на упражњене епископске столице нове епископе и то Димитрија Хоматина за архиепископа Охрида (1216/17) и Георгија Вардану за епископа Крфа (1219).⁷ Управо преписка између новопостављеног архиепископа Охрида Димитрија Хоматина и великог жупана Стефана открива и природу односа између новог епирског владара и српске државе. Заправо из одговора који је Димитрије Хоматин упутио великом жупану Стефану сазнајемо о малој историји брачне политике коју је очигледно покренула српска страна. Архиепископ указује на то да не може одобрити брак између српског великог жупана Стефана и Марије, кћери почившег Михаила I јер се потенцијални супружници налазе у петом степену брачног сродства, што је противно канонским одредбама. Такође, он том приликом највероватније 1216/17. разрешава и једну Стефанову недоумицу како је првобитно, односно годину дана пре састављања тог писма, дакле 1215/16, грешком његовог претходника Јована Каматира био дозвољен брак друге кћери почившег

⁶ Јован Апокавк био је учени Византинца који се образовао у Цариграду. По завршеном школовању био је у служби цариградског патријарха, затим прелази у Навпакт где је његов ујак Константин Манасије био навпактски митрополит. У Навпакту је најпре обављао свештеничку дужност, да би 1199/1200. године био постављен за митрополита Навпакта, Kosmas Lamprooulos, Ιωάννης Αλόκαυκος, Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του, Athena 1988, 185; *The Oxford Dictionary of Byzantium* I, ed. Alexander Kazhdan, New York – Oxford 1991, 135. Навпактски митрополит Јован Апокавк био је већ слабог здравља и налазио се растрзан између оданости владару и патријарху. D. Nicol, *The Despotate of Epiros*, 77–125; Д. Целебџић, *Друштво у епирској држави*, 24–28.

⁷ Димитрије Хоматин се такође школовао у Цариграду, где је при Патријаршији служио као апокрисијарије охридских архиепископа. Пре него што је по препоруци навпактског митрополита Јована Апокавка постављен за архиепископа Охрида био је и хартофилак Охридске архиепископије, Günter Prinzing, „A Quasi Patriarch in the State of Epiros: the Autoccephalous Archbishop of „Boulgaria” (Ohrid) Demetrios Chomatenos”, *Зборник радова Византолошког института* 41 (2004) 170–173; Д. Целебџић, *Друштво у епирској држави*, 17–20. Иначе, самостално рукополагање архијереја и то епископа Драча и Ларисе, без благослова патријарха у Никеји, започело је већ за владе Михаила, Apostolos D. Karpozilos, *Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217–1233)*, Thessaloniki 1973, 52.

Михаила, Теодоре и Стефановог сина и престолонаследника Радослава.⁸ Међутим, додаје Хоматин, чим је архиепископ Јован дознао да је Радослав син византијске принцезе Евдокије, а не „од друге жене”, и тај брак је забрањен будући да није био у складу с канонским правилима.⁹ У сваком случају, јасно је да су се Стефанови напори да се брачном политиком чвршће повеже са Епирском државом изјаловили.¹⁰

Није тешко уочити разлог Стефанових планова. Почетком друге деценије XIII века српски велики жупан био је окружен непријатељски расположеним Бугарима, Латинима, Угрима, те Епирцима, али је уз дипломатску помоћ јеромонаха Саве, свог брата, како Стефан Првовенчани бележи у *Житију Светог Симеона*, успео да осујети њихове нападе.¹¹ Како предузете активности у вези с брачном дипломатијом са Епирцима, мало по смрти Михаила I нису уродиле плодом, Стефан се током 1217. године оженио западном племкињом, венецијанком Аном Дандоло.¹² Тај брак умногоме је допринео остваривању његове давнашње жеље да се крунише за краља и да Србија стекне краљевски ранг.¹³ Иако је краљевска круна стигла преко папског легата из Рима,

⁸ *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, № 10, 55–56. О датирању Хоматиновог писма Стефану у период између средине 1216. и почетака 1217. године, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora* ed. Günter Prinzing, Berlin – New York 2002, *72–*73; G. Prinzing, „A Quasi Patriarch in the State of Epiros”, 166–167; Ивана Коматина, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 9–10; Ивана Коматина, *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*, Београд 2021, 35.

⁹ *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, № 10, 55–56; И. Коматина, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, 10–11; иста, *Краљ Стефан Урош I*, 35.

¹⁰ Велики жупан Стефан се у то време ородио с господаром Кроје Григоријем Камоном, будући да се његова кћи, удовица кнеза Арбана, Димитрија Прогоновог, удала за Камону. Тај брак је такође изазвао негодовање околине те је било потребно и посебно канонско одобрење. Наиме, Григорије Камона се развео од своје дотадашње супруге, ћерке Ђина Прогоновог, иначе брата поменутог кнеза Димитрија, како би се оженио „благородном Комнином”, ћерком српског великог жупана Стефана. Тај брак је због брачног сродства био забрањен, јер је *Комнина* била стрина Ђиновој кћери. Због тога је Камона морао да тражи дозволу за његово склапање од тадашњег хартофилакса Димитрија Хоматина. Хоматин је Камони послао писмо у коме одобрава поменути брак, а будући да је тада држао положај хартофилакса, време склапања брака између Стефанове кћерке и Григорија Камоне датира се у крај 1215. до најкасније у почетак 1217. године, свакако пре него што је Хоматин постао архиепископ, а Стефан крунисан за краља, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, №1, 19–26, №3, 33–38; Михаило Ласкарис, *Византиске принцезе у средњовековној Србији*, Београд 1926, 39.

¹¹ И. Коматина, „Историјска подлога чуда”, 111–129.

¹² И. Коматина, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, 15–16.

¹³ Ивана Коматина, „Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и традиција Дукљанског краљевства”, *Историјски часопис* 65 (2016) 15–27.

Стефан је подржавао свог брата Саву и његов одлазак у Никеју како би од никејског цара издејствовао оснивање Српске архиепископије и њено утемељење као аутокефалне помесне цркве.¹⁴ Нема сумње да је Сави на путу оснивања Српске архиепископије ишла на руку и нетрпеливост која је у том тренутку постојала између епирске и никејске цркве.¹⁵ Савин боравак у Никеји и његово рукоположење за архиепископа догодили су се, по свој прилици, 1218. године.¹⁶

Из писма које је навпактски митрополит Јован Апокавк упутио Јевтимију Торнику, крајем те 1218. године, сазнајемо да је епирски владар Теодор I позвао навпактског митрополита или, како сâм митрополит пише, „будем позван, боље рећи одведен силом у Прилеп и у Скопље и на страну изван наших међа”, а затим наводи и разлог позива „пошто ће тамо да се кити невеста, кћер моћног Комнина” („νυμφοστολουμένης ἐκεῖσε τῆς θυγατρὸς τοῦ κραταίου Κομνηνοῦ”).¹⁷ Поменуто писмо открива извесну нелагоду навпактског митрополита јер је очигледно био приморан да се одазове позиву моћног Теодора пошто по свој прилици није желео да учествује у поменутом догађају. Осим да је реч о кћери владара Епира, у писму се не спомиње име невесте нити име женика, већ само да је требало „да се кити невеста” у Скопљу или Прилепу или „на страну изван наших међа”. Будући да је Теодор I до тог времена освојио Прилеп и Скопље, „страна изван наших међа” подразумевала би Србију или Бугарску, будући да се граница епирске државе ка северу протезала до њих. У том тренутку, како смо навели, Стефан Немањић је већ био склопио брак с Аном Дандоло и крунисао се за краља, док је бугарски цар Јован Асен II те 1218, како акти сведоче, отпочео преговоре с угарским краљем Андријом II у вези са склапањем брака с његовом кћерком Маријом-Аном.¹⁸ Јован Асен II је с угарском владарском кућом отпочео преговоре, који су окончани тек 1221, а разлог за то историографи виде у чињеници да угарска принцеза у

¹⁴ Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 267–290.

¹⁵ A. D. Karpozilos, *Ecclesiastical Controversy*, 46–69.

¹⁶ О томе детаљније стр. 7–8.

¹⁷ Јован Апокавк и Јевтимије Торник су се срели у Навпакту 9. фебруара 1219. године, Сотирад Кисас, „О времену склапања брака Стефан Радослава са Аном Комнином”, *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978) 132; Nikos Bees Eingeleitet von Elisabeth Bees-Seferli, „Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)”, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971–1974) 110–111; K. Lampropoulos, *Ιωάννης Απόκαυκος*, 185.

¹⁸ Sashka Georgieva, „Bulgarian-Hungarian marital diplomacy during the first half of the thirteenth century”, *Bulgaria-Medievalis* 6 (2015) 345–346.

претходном периоду није била у доби за удају.¹⁹ Чињеница да је бугарски владар био заузет преговорима, те да у том тренутку није имао мушког наследника, оставља нам могућност да је брак планиран између сина српског краља Стефана и ћерке епирског владара Теодора Дуке. Да се у писму мисли на Стефановог најстаријег сина Радослава и на најстарију Теодорову ћер Ану, можемо тврдити само на основу података из других извора.²⁰ Узевши их у обзир, у даљем тексту се држимо става да се „невестинско кићење” које је митрополит требало да обави, односило на Ану, ћер Теодора I и на Радослава, сина српског краља Стефана.

Навпактски митрополит Јован Апокавк у својим наредним писмима наставља причу о планираном кићењу невесте. Наиме, након што се сусрео с Јевтимијем Торником 9. јануара 1219, а потом и Теодором I Дуком у Навпакту, Апокавк је посетио Арту током марта, да би се потом због болести вратио у Навпакт.²¹ Уочи Ускрса 1219, дакле пре 7. априла, упутио је писмо Теодору I у коме му објашњава разлоге свог повратка, тачније излаже оправдање због којег „невестинска кићења сунцородне жене”, намеравана, како смо видели, неколико месеци раније, нису још обављена. Навпатски митрополит наводи како „Бог одозго треба да поткрепи предстојеће општекорисно дело”. Међутим, како даље

¹⁹ С. Георгиева је указала на то да је Марија, ћерка Андрије II и Гертруде, највероватније рођена између 1209. и 1212. године, а чињеница да је прво дете подарила 1224. године определила је њено рођење пре у 1209. Предложена година рођења у сваком случају указује на то да у време када је угарски краљ, њен отац, 1218. г. водио преговоре о браку с Јованом Асеном II, она још није била достигла узраст за брак, већ тек 1221. године, S. Georgieva, „Bulgarian-Hungarian marital diplomacy”, 346–347.

²⁰ Доментијан, *Житије Св. Сава*, прев. Љиљана Јухас-Георгиевска, изд. Томислав Јовановић, Београд 2001, 276–278, помиње венчање Радослава и Ане које је обавио архиепископ Сава; Теодосије Хиландарац, *Живот Светога Сава*, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђорђе Трифуновић, Београд 1973, 177–178, пак помиње Ану у врло негативном контексту оптужујући је да је напустила Радослава пошто је изгубио власт због њене зле нарави, те да се она у Драчу преудала за неког Франка. Веренички прстен Стефана (Радослава) помиње уз Ану „из рода Комнина”, Фрањо Баришић, „Веридбени прстен краљевића Радослава”, *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978) 257–268. Солунски деспот Манојло даје Дубровчанима привилегије током марта 1234. г. и хвали њихов пријатељски однос према Радославу, краљу Србије и краљици Ани, иначе његовој синовници, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* III, Zagreb 1905, 404–405; Ану помиње у својој *Историји* и Георгије Акрополит, *Acropolis Opera* I, 60; George Acropolites, *The History*, trans. R. Macrides, Oxford 2007, 206–208; Dimitris Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 93.

²¹ Lampropoulos, *Ιωάννης Απόκαυκος*, 186, датира поменуто писмо у 1218. г. и узима да се односи на другу Теодорову ћер Ирину, а не на Ану.

²² N. Bees & E. Bees-Seferli, „Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes”, 203; K. Lampropoulos, *Ιωάννης Απόκαυκος*, 265.

Апокавк наводи, њега је старост лишила „општекорисног весеља и племенитих невестинских кићења сунцородне жене” („...Ἄλλ’ ὃ γῆρας, ὃ με κοινωφελούς ἐστέρησας χαρμονῆς καὶ τῶν εὐγενῶν νυμφοστολισμάτων τῆς ἡλιογενούς γυναικός”).²² На крају обраћања епирском владару митрополит опет истиче како то дело треба „Бог да благослови властитим рукама”, а њему да подари „твоју (Теодорову прим. И. К.) благонаклоност за дуго година”.²³ Дакле, „невестинска кићења” Теодорове кћери нису обављена ни у првим месецима 1219. године, а додатно пада у очи Апокавков изговор, те истицање да Бог треба да поткрепи и благослови тај чин. То би се свакако могло посматрати као опште место, али ако узмемо у обзир да се тај чин односио на Радослава и Ану, који су били у крвном сродству, односно да би потенцијални брак био канонски недозвољен, изговори ревнсног православног великодостојника Апокавка постају разумљивији.²⁴

Неколико месеци касније, у новом писму које Апокавк упућује Теодору I, поново се осврће на „невестинска кићења” (sic!). Наиме, у писму које се датира у октобар – новембар 1219. он наводи „а ова садашња невестинска кићења твојих сунцоликих кћери (τὰ [δὲ] νῦν μελετώμενα ἢ τελοῦμενα νυμφοστολήματα τῶν ἡλιοειδῶν θυγατέρων), која се намеравају или се налазе при остварењу, колико ће теби плести венаца? Пошто се чине и завршавају за нас, твоју (Теодор, И. К.) баштину и пошто ти (Теодор, И. К.) дајеш за нас твоју душу... јер су ти ове кћери душа и утроба

²² А. И. Пападопуло-Керамевсџ, *Noctes Petropolitanae. Сборник византијских текстова XII–XIII вв.*, С. Петербург 1913, 271–272; S. Petridès, „Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits”, *Известия Русскаго Археологического Института в Константинополе* 14, 2–3 (1909) 91, №21; С. Кисас, „О времену склапања брака”, 132; K. Lampropoulos, *Ιωάννης Απόκαυκος*, 265.

²³ Ibidem.

²⁴ Ана Дукена и Стефан Радослав били су наиме у седмом степену крвног сродства јер је Радослављева мајка Евдокија била кћер Алексија III, односно унука Андроника Дуке, који је био син Константина Анђела и брат Јована Дуке, оца Теодора Дуке и деде Ане Дукене. Хоматин је, подсетимо се, забранио брак Радослава и Теодоре, ћерке Теодоровог брата Михаила I, када је дознао да је Радослав Евдокијин син, што је њему указивало на то да се они налазе у „седмом степену сродства по крви”, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, №10, 55–56, због чега је брак одмах забрањен, И. Коматина, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, II. У случају Ане и Радослава не знамо да ли је Хоматин на неки начин био укључен уз Јована Апокавка, као надлежни епископ, будући да је свештенослужење требало да се обави у његовој јурисдикцији. Заправо нису сачувани подаци да ли су навпактски митрополит и охридски архиепископ уопште одобрили или пак забранили поменути брак. Једино сведочанство о реаговању јесте белешка сáмог Апокавка о nelaгодности уколико би требало да обави поменуто свештенослужење. Види и Ђорђе Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића I*, Београд 2016, 224–226 (прилог II), где је дато генеалогско стабло које указује на сродство невесте и женика.

због природне силе, а ово Бог да заврши на најприкладнији и најдоличнији начин...”.²⁵ Дакле, том приликом Апокавк јасно наводи да је Теодор имао намеру да уда „сунцолике кћери”, што се свакако односи на Ану и Ирину, а могуће и на трећу ванбрачну,²⁶ али из поменутог писма јасно произлази да веридба или пак венчање још није обављено до новембра 1219. године.

Међутим, у историографији је прихваћено мишљење да се брак Стефана Радослава и Ане може сместити у крај 1219. и почетак 1220. године (дец. 1219 – јан. 1220) и то на основу употребе прилога *сада* у поменутом писму („она пак садашња или намеравана невестинска кићења...”) и *претпоставке* да је то морало бити обављено пре повратка новопосвећеног архиепископа Саве у Србију, односно пре почетка Ускршњег поста 1220. године, тј. пре 9. фебруара.²⁷ Најпре ћемо се осврнути на употребу прилога *сада*. Нама се чини да у поменутој синтагми митрополит није сигуран, односно нема поуздане вести о *прецизном времену* невестинских кићења, тј. веридбе или брака између Радослава и Ане, јер прилогу *садашња* следи или намеравана, или ће се свршити.²⁸ Дакле, употреба прилога *сада* није чврст аргумент за смештање невестинских кићења непосредно по поменутом писму, али може се сматрати оправданом претпоставка, узевши вишемесечну преписку у вези с тим питањем у обзир, да ће она у наредном периоду бити реализована. За

²⁵ В. Г. Васильевский, „Epirotica saeculi XIII. Из преписки Иоанна Навпактскога”, *Византийский временник* 3 (1896) 245; С. Кисас, „О времену склапања брака”, 132–133; К. Lamprouloulos, *Ιωάννης Αποκαυκος*, 192.

²⁶ Није поуздано када је склопљен брак између Теодора I и Марије Петралифе, али се узима да се то догодило током Теодоровог боравка на двору Теодора I Ласкариса Маријиног оца, те да је око 1206. рођено њихово прво дете. Што се тиче Ирине, узима се да је рођена око 1220, мада не постоји ниједан разлог да се њено рођење не може сместити и деценију раније, D. Polemis, *The Doukai*, 89–90, 93; Konstatine Varzos, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών* II, Thessaloniki 1984, 548–637. Након битке код Клокотнице између Епираца и Бугара 1230. године, Ирина је пала у заробљеништво заједно са својим оцем Теодором I. Бугарски цар Јован Асен II заљубио се у њу, а након смрти своје друге супруге Ане Марије њом се 1237. године и оженио. Такође, узима се да је њихова романса отпочела одмах по њеном доласку на двор и да брак није наишао на одобравање црквених кругова јер су прекршени црквени канони будући да се Асенова ћерка из првог брака удала за Ирину стрица Манојла, О Ирине, Ђордан Андреев, Иван Лазаров и Пламен Павлов, *Кой кой е в средновековна България*, София 1994, 172–173; С. Кисас, „О времену склапања брака”, 133.

²⁷ С. Кисас, „О времену склапања брака”, 133.

²⁸ Наиме, узима се да је тај прилог односно „садашња” невесињска кићења употребљен на исти начин као у Апокавковом писму од децембра 1219. године, када пише о рукоположењу Георгија Вардана за крфског митрополита, где се каже „овај (Георгије Вардан, прим. И. К.) који се *сада* рукополаже за крфског митрополита”. Међутим, по нашем мишљењу, у првој наведеној реченици поменутог Апокавковог писма прилог *садашњи* није у истој функцији као у другој реченици.

разлику од те претпоставке, далеко мање основаном чини се тврдња да су невестинска кићења, тј. како С. Кисас наводи, венчање између Радослава и Ане, обављени пре почетка Великог поста 9. фебруара,²⁹ односно „пре доласка новопосвећеног архиепископа српског Саве” из Никеје у Србију 1220. Тај аргумент је проблематичан из више разлога. Наиме, како смо већ истакли, Савин боравак у Никеји и његово рукоположење за архиепископа догодило се по свој прилици 1218. године. На то указује Доментијанова тврдња да је Сава рукоположио епископе у Жичи о Васкрсу. Та тврдња Савиног животописца допушта две могућности: да се рукоположење одиграло 7. априла 1219, или пак 29. марта 1220. Међутим, писмо које је Стефан Првовенчани послао у Рим по *епископу* Методију, пристигло је по свој прилици у папску канцеларију у последњој трећини марта 1220. године,³⁰ што оставља само могућност да је Сава рукополагао епископе у Жичи о Васкрсу 7. априла 1219.³¹ Такође, и протест охридског архиепископа Димитрија Хоматина од маја 1220. не допушта као време рукополагања епископа 29. март 1220, тј. оставља кратак временски рок између смењивања, рукополагања призренског епископа и његове реакције.³² Дакле, Сава је по свој прилици боравио у Никеји у току 1218, а тек је наредне године организовао српску цркву и посветио епископе. Самим тим његов повратак у Србију, тобоже 1220. године, не може се прихватити као чврст *terminus ante quem* за венчање Радослава и Ане. Такође, у вези с тим не стоји ни тврдња да је венчање морало да се обави пре „заоштравања његових односа са Димитријом Хоматијаном”

²⁹ Црквена венчања се не обављају у време поста, што би за 1220. годину подразумевало период од 9. фебруара до 29. марта, С. Кисас, „О времену склапања брака”, 133.

³⁰ Стефаново писмо је заведено у четвртој књизи регеста папе Хонорија III под бројем 681, а на основу датираних аката који су пре и после њега унети у поменути папски регистар сматрамо да је оно највероватније пристигло у папску канцеларију у последњој трећини марта, И. Коматина, *Црква и држава*, 280–281.

³¹ Да је Сава рукоположен у току 1218, а да је током 1219. било рукоположење епископа у Жичи, предложио је Сима Ђирковић, „Доментијанова просопографија”, *Зборник радова Византолошког института* 45 (2008) 154. До сличних резултата дошао је и Владимир Цамић, „Када је Свети Сава постао архијереј?” (рад представљен у виду саопштења на Шестој националној конференцији Византолога 18. јуна 1215. г.). За осврт на мишљења да је Сава постао архијереј 1219, а да се посвећење епископа у Жичи одиграло 1220, в. детаљно: И. Коматина, *Црква и држава*, 281, нап. 1028; Ивана Коматина, „О години смрти светог Саве”, *Историјски часопис* 71 (2022) 135, нап. 66.

³² Такође, чињеница да је Сава по повратку из Никеје боравио на Светој гори, те да се задржао у Солуну, његов боравак у Никеји и рукоположење у чин архиепископа одређује у 1218. годину. Мирјана Живојиновић, „О бравцима Светог Саве у Солуну”, *Историјски часопис* 24 (1977) 63–71; И. Коматина, *Црква и држава*, 277–278.

током маја 1220.³³ Не чини нам се оправданом ни претпоставка да је склапање брака између Радослава и Ане имало за циљ да осигура толеранцију епирског владара Теодора I поводом Савине намере да обезбеди аутокефалност пошто је, како је изнето у историографији, српски архиепископ „унапред рачунао” на то да ће стицање аутокефалности изазвати протест охридског архиепископа.³⁴ Реакција охридске цркве од маја 1220. била је заиста оштра, а да се Димитрије Хоматин није мирио с чињеницом да је основана Српска архиепископија види се из његовог негодовања испољеног у писму патријарху Герману II 1228. године, насталог мало по крунисању Теодора I за цара.³⁵ Како онда посматрати Апокавкова писма у којима се помињу „садашња невестинска кићења, која се намеравају или се налазе при остварењу”, и из ког разлога је навпактски митрополит укључен у „невестинска кићења”, а не охридски архиепископ Димитрије Хоматин.

О веридби, односно венчању Ане и Радослава сведочи, како смо истакли, још неколико извора. Наиме, сачуван је златни прстен с натписом, за који је утврђено да представља веренички прстен краљевића Стефана Дуке, односно Радослава. Натпис на прстену исписан је на грчком језику, а у преводу на српски гласи овако: „Веренички прстен

³³ С. Кисас, „О времену склапања брака”, 133.

³⁴ Исто, 134–135.

³⁵ Охридски архиепископ Димитрије Хоматин упутио је оштро писмо патријарху Герману II 1228. године, у коме изнова осуђује Савин потез, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, № 114, 370–378, посебно 377–378.

С. Кисас, „О времену склапања брака”, 138, напротив узима да се питање аутокефалне српске цркве сматрало затвореним 1222. од цркава Епирске државе. Такав став у основи прихвата и Дејан Целебџић, „Питање оснивања Српске цркве у политици Теодора Дуке”, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 521–534, те износи тезу да је Хоматин свој став о оснивању Српске архиепископије изнет у протестном писму од маја 1220, под притиском Теодора I Дуке „морао да повуче и сачека неки бољи” за реакцију, који аутор види у 1228. години. Г. Принцинг пак сматра да Хоматин није одмах реаговао јер је био свестан недостатка аргумената, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, 19*; G. Prinzing, „A Quasi Patriarch in the State of Epiros”, 173–174. Такође, не сме се губити из вида да је Хоматинов оштар одговор патријарху Герману II 1228. године заправо био одговор на патријархово оштро писмо, Günter Prinzing, „Die Antigraphie des Patriarchen Germanos II. An Erzbischof Demetrios Chomatenos von Ohrid und die Korrespondenz zum nikäischepirotischen Konflikt 1212–1233”, *Rivista di studi bizantini e slavi* 3 (1984) 34–36 (№ 113), а које је уследило пошто га је Хоматин обавестио *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, 230* № 112, 368–370, да је Теодора I Дуку крунисао за цара, у пролеће 1227.

Стефана, изданка лозе Дука, Ано из рода Комнина, рукама прими”.³⁶ Сâм прстен, свакако, не носи датум.³⁷ Сем тога, венчање српског краља и епирске принцезе помиње и Савин хагиограф и савременик тих догађаја Доментијан. Савин ученик бележи како је архиепископ Сава благословио Радослава „...и венчао на краљевство, да буде сапрестолник отачаства свога, и да се зове венчани краљ Радослав. И са њим остаде колико се Богу изволи. И оженивши га од грчкога цара кир Теодора, и двоструко утврди своје отачаство, и сваку добру веру насади у њему...”.³⁸ Посебно је од значаја навести да те вести Доментијан смешта након излагања о

³⁶ „... Μνηστρον Στεφάνου Δουκικῆς ῥίζης κλάδου, Κομνηνοφυῆς ταῖν χερσῶν, Ἄννα, δέχου...”. Дакле, из натписа се јасно уочава да се Радослав сматрао изданком рода Дука, за шта је имао право, будући да је његова мајка била Евдокија Ангелина Дукена Комнина, те да је њиме била испрошена Ана, кћи Теодора Дуке, која с поносом истиче свој род Комнина по угледу на све епирске владаре, односно стрица и оца, Баришић, „Веридбени прстен краљевића Радослава”, 258–260; И. Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 54–56. Посебна расправа повела се у науци око рашчитавања натписа, као и питање његове провенијенције. В. Чајкановић је заступао мишљење да је српског порекла, пре свега на основу ћириличног Н на крају речи на крају речи ХЕРОИН. Међутим, ћирилично слово Н истиче Ф. Баришић, „Веридбени прстен”, 264–265, почело је да се јавља тек у XIV веку у ћириличним натписима. Баришић пак узима да је састављач записа несумњиво учени Византинац, узевши у обзир стиховни натпис и типолошке карактеристике прстена. Ослонивши се на закључке С. Кисаса о учешћу навпактског митрополита Јована Апокавка у преговорима за остварење брака, износи претпоставку да је сâм Апокавк по свој прилици био аутор натписа, те да је највероватније златни прстен израђен у Солуну, *исто*, 265–266.

³⁷ Веренички прстен краља Радослава налази се од 1966. године у поседу Народног музеја у Београду. Питање аутентичности Баришић држи отвореним све до експертизе која треба да утврди време његове израде. Треба напоменути да поред овог тзв. београдског примерка постоји и торонтски примерак прстена за који је утврђено да је копија, F. M. Heichelheim & H. A. Hickl-Szabo, „A Serbo-Byzantine Betrothal Ring”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 28 (1965) 317–319; Ф. Баришић, „Веридбени прстен”, 266–268. Такође, постоје и две копије израђене у сребру, које се чувају у колекцији Дамбертон Оукс музеја, о којима ће бити више речи у даљем тексту.

³⁸ „... и пакы того в(а)г(о)слови прѣос(в)ещенны и вѣнча его на краљкѣство како быти емоу съпрестолникоу шт(ь)чества своего и звати се емоу вѣнчаномоу кралоу радославоу и с тѣмъ прѣвѣсть елико в(о)гоу изволи се и оженивъ его шт[ь] грѣчскаго ц(а)ра кѣр(ь) ѣвд[о]ра...”, Доментијан, *Житије Св. Саве*, 276–278. Теодосије, *Живот Светога Саве*, 165–166, наводи да је Сава „венчао краљевством најстаријег сина његова (Стефановог) Радослава у великој цркви, у поменутој Жичи, утврдивши га молитвама и благословом, предаде му да самодржавно управља отачаским и српским скиптром”, не помињући венчање Радослава и Ане. Иначе, познато је да Теодосије има изразито негативан став према епирском владару и краљу Радославу, те да гради кроз читаво дело позитивну слику краља Владислава и његове жене Белославе, Љиљана Лухас, „Краљ Владислав у српској средњовековној књижевности”, у: *Милешева у историји српског народа*, ур. Војислав Ђурић, Београд 1987, 17–25.

Савиној посети „цариградском цару кир Теодору, званоме Ласкару” и посвећењу за архиепископа те повратка у Србију односно након описа Великог сабора у Жичи и Савиног посвећења епископа. Такође, ступање на престо, крунисање краља Радослава и његово венчање с Аном, ћерком Теодора I Дуке, које је обавио архиепископ Сава, Доментијан бележи након писања о слању *епископа* Методија у Рим и доношења светог венца и венчавања краља Стефана које је обавио Преосвећени Сава у Жичи,³⁹ а непосредно након Савиног уверења угарскога краља у правој вери и представљења његовог брата краља Стефана.⁴⁰

Дакле, пратећи Доментијанов исказ, крунисање, а затим и венчање Радослава и Ане обавио је његов стриц и први српски архиепископ Сава након стицања аутокефалности српске цркве, односно непосредно након смрти краља Стефана Првовенчаног. Доментијан врло детаљно описује представљење краља Стефана и наводи да је примио анђеоски образ, те да је првобитно сахрањен у Студеници, а да су „после неког времена” његове мошти пренете „у Велику Архиепископију звану Жича”.⁴¹ Узима се да је Сава пренео Стефаново тело из Студенице у Жичу најраније годину дана од смрти првовенчаног краља.⁴² Затим Доментијан истиче како је „краљ Стефан Божјим извољењем и вољом Преосвећенога, благословио старијег сина Радослава, да он буде намесник после њега”.⁴³ На овом месту не можемо се отети утиску да Доментијан подражава наводе из *Жичких повеља* где се бележи како „Стефан, по милости Божјој милости венчани краљ „...са својим превазљубљеним сином својим Радославом, по милости Божијој његовим намесником” приноси дарове храму Спаса, тј. Жичи.⁴⁴ Тек након тих речи бележи се „и опет овога (Радослава) благослови Преосвећени и венча га на краљевство, да буде сапрестолник отачаства свога и да се зове венчани краљ Радослав. И са њим остаде колико се Богу изволи. И оженивши га од грчкога цара кир Теодора, и двоструко утврди

³⁹ И. Коматина, „Велико краљевство од прва”, 18–22.

⁴⁰ Доментијан, *Житије Св. Саве*, 193–276.

⁴¹ Исто, 274.

⁴² Ђорђе Бубало, „Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Раствојић и Ивана Коматина, Београд 2020, 108; Даница Поповић, „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске 'канонизације' у средњовековној Србији”, *Зборник радова Византолошког института* 50 (2013) 573–581.

⁴³ Доментијан, *Житије Св. Саве*, 277.

⁴⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 110. У тзв. *Другој жичкој повељи* се такође наводи да је Стефан благословио свог првенца Радослава да „буде краљ читаве ове државе”, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116.

своје отачаство.”⁴⁵ Према Доментијану Стефан је прво Радослава као првенца одредио за намесника, а по Стефановој смрти је Сава Радослава крунисао, затим је остао с Радославом „колико се Богу изволи” и оженио Радослава. Тек након тих догађаја пошто је архиепископ Сава благословио „благовернога краља, свог синовца, и са Богом дарованом њему супругом и сва чеда отачаства...” растао се са њим и напустио Србију. Следеће вести које хагиограф Доментијан описује посвећене су Савином првом путовању у Свету земљу.⁴⁶

У тако изложеним догађајима за одређивање времена крунисања Радослава за краља, а након тога и венчања Ане Дукене и краља Радослава, кључан је датум односно година смрти Стефана Првовенчаног. Недавно је у науци представљена нова хипотеза према којој се за датум Стефанове смрти предлаже 24. септембар 1223. године, а која се нама, узевши у обзир изнете аргументе, чини убедљивом.⁴⁷ Сава је, ако следимо редослед догађаја који Доментијан излаже у *Житију*, након најмање годину дана од смрти Стефана до преноса његових моштију из Студенице у Жичу, по свој прилици 1224. године крунисао Радослава за краља. Доментијан потом на први поглед прави временску дистинкцију између крунисања и венчања Радослављевог, наводећи да је Сава „остао уз Радослава ’колико се Богу изволи’”.⁴⁸ Нама се чини да је на том месту Доментијан више желео да назначи да је Сава и након крунисања остао уз Радослава те да није одмах напустио Србију, него што је то место имало улогу временске одреднице. Могуће је да је и прошло неко време између крунисања и венчања, али по нашем мишљењу не више него до пристизања *сунцолике невесте* из Епира у Србију.

Уколико пратимо изричит Доментијанов исказ о склапању брака између Радослава и Ане и о Савиној улози у том чину, што је, чини

⁴⁵ Доментијан, *Житије Св. Саве*, 276, 278.

⁴⁶ Доментијан, *Житије Св. Саве*, 278–305.

⁴⁷ У раду: Бубало, „Још једном о години смрти”, 99–116, чини се с правом су рехабилитовани подаци српских летописа, који доносе 6732 (1223/24) као годину Стефанове смрти, док се за Радослава у њима бележи да је владао једанаест година. Тај податак супротан је подацима који се налазе у *Житију краља Уроша у Даниловом зборнику* где се за Радослава бележи да је владао шест, а Владислав седам година. Како је за Владислава неоспорно на основу других извора да је тај податак о седмогодишњој владавини наведен у *Житију* погрешан, јер је, подсетимо се, он владао скоро десет година (1233/34–1242/43), аутор даљом анализом извора, узевши у обзир и уговор са протатом Свете Горе који је Сава склопио по повратку из Свете земље, по индикту 1228. године, као и чињеницу да досадашња хронологија Савиног првог путовања допушта да се предложи измена, предлаже 24. септембар 1223. као датум смрти Стефана Првовенчаног, а 1228. као годину Савиног првог ходочашћа.

⁴⁸ Доментијан, *Житије Св. Саве*, 276, 278.

се, неизоставно, будући да у другим изворима нема непосредних тврдњи о склапању брака између поменутих супружника, намеће се питање како разумети писма Јована Апокавка која говоре о томе да је навпактског митрополита најпре старост лишила „општекорисног весеља и племенитих невестинских кићења сунцородне жене”,⁴⁹ а који потом пише и „о садашњим невестинским кићењима сунцоликих кћери, која се намеравају или се налазе при остварењу”,⁵⁰ или пак „веренички прстен Стефана, изданка лозе Дука”,⁵¹ намењен Ани из рода Комнина. Несумњиво је да је намера о орођавању српског и епирског рода постојала током 1218/19. године. Апокавк, у писмима додуше није изричит поводом питања реализације, али се његове речи могу разумети тако да је та намера актуелна. У том смислу, Апокавкове вести и Доментијанов исказ да је до орођавања дошло по смрти српског краља Стефана Првовенчаног 24. септембра 1223. могу изгледати неусаглашено.⁵² Могућност да те вести ипак стоје у сагласју пружа нам поменути веренички прстен Стефана, свакако Радослава. Наиме, вишегодишња обавештења о орођавању поменута два рода постају логичнија уколико допустимо добро познату средњовековну праксу о заручењу (веридби) која је морала да претходи, неретко и неколико година, чину венчања.⁵³

⁴⁹ А. И. Пападопуло-Керамевс, *Noctes Petropolitanae*, 271–272.

⁵⁰ В. Г. Васильевский, „Epirotica”, 233–299.

⁵¹ Ф. Баришић, „Веридбени прстен”, 258–260.

⁵² Константин Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952², 171, сматра да је брак склопљен „када је Теодор постао силан”, тј. после освајања Солуна 1224, односно, како је Јиречек узимао, после априла 1223. То мишљење је усвојио и М. Ласкарис, *Византиске принцезе*, 41–42, додатно га оснажјујући чињеницом да је митрополит Јован Апокавк упутио писмо царици Марији вероватно у пролеће 1224, у коме помиње само Марију, жену Теодора I Дуке, и Ирину њихову млађу ћерку, на основу чега Ласкарис сматра да се Ана већ удала за Радослава, D. Polemis, *The Doukai*, 93, такође узима 1224, као годину склапања брака између Ане и Радослава. Francois Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224–1242)*, Thessaloniki 1996, 81, сматра да је венчање Радослава и Ане требало да заштити интересе Теодора Дуке, те да је брак већ био склопљен до почетка 1225.

⁵³ Практика да веридба (sponsalia) претходи браку, чак и по више година, потиче још из римског времена, Judith Evans Grubbos, *Women and the Law in the Roman Empire*, London and New York 2002, 88–91.

Да је између веридбе и венчања могло проћи и више година чини нам се указује и нама најближи познати пример веридбе и склапања брака између Евдокије и Стефана, Срђан Пириватрић, „Брак Стефана Немањића и Евдокије Анђелине Комнине. Хронологија и историјски контекст уговарања и раскидања једног династичког савеза”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Раствојић, Ивана Коматина, Београд 2020, 141–155; Ивана Коматина, „И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, 49–58. Такође, С. Пириватрић је указао на значај брачних стратегија византијског двора, али и да се догађало да се веридба после више године раскине као у

На ту праксу да је веридба са свештенослужењем била обавезна и важећа у Епиру у XIII веку указала је Ангелики Лаију разматрајући питање њеног значења у институционалном смислу.⁵⁴ Наиме, цар Алексије I својом чувеном *Новелом* из 1092. године додатно је уредио питање односа веридбе и брака у византијском друштву, тако да је веридба сматрана валидном само ако је изведена уз свештенослужење под условом да су заручници навршили минимум седму годину живота, али се уз посебну цареву дозволу, подразумева се у изузетним случајевима, она могла обавити упркос неиспуњености поменутих услова.⁵⁵ А. Лаију је на основу расположивих извора указала на стадијуме од веридбе до брака, односно да је могао бити склопљен договор по старом закону или уговор о вези пошто заручници наврше минимум седам година живота, а када вереници достигну одговарајући узраст, у случају жене тринаест, а у случају мушкарца петнаест година, обављала се веридба са свештенослужењем.⁵⁶ Посебан сегмент веридбе чинили су међусобни веридбени дарови, али су они у економском смислу били мањи него мираз који се искључиво давао за брак.⁵⁷ Такође, *Новелом* Алексија I су јасно раздвојене аколутије које се читају при веридби од оних које се читају

случају будућег угарског краља Беле III, Пириватрић, 141, нап. 5. Види и: Zoltán Farkas, „On the betrothal of Bela-Alexius”, *Acta Antiqua Hungarica* 44 (2004) 365–373.

⁵⁴ Angelikē Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας στο δέκατο τρίτο αιώνα”, *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο* I, edd. V. Kremmydas, Ch. Maltezou, N. Panagiōtakēs, Rethymno 1986, 290.

⁵⁵ Заправо ту забрану да се обавља свештенослужење уз веридбу пре него што заручници достигну узраст за брак установио је још цар Лав VI (886–912) будући да се уз свештенослужење та веридба сматрала црквено озакоњеном, тј. имала је снагу брака те се у случају на пример прељубе заручнице њен чин третирао као преступ начињен у браку, A. Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας”, 281–282.

Такође, цар Алексије I је истакао да родитељи могу да заруче децу изнад седме године живота по својој вољи, али је таква веридба могла да се раскине лако, *О Новели* Алексија I, A. Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας”, 282–288.

⁵⁶ О веридби *μνηστεία* (lat. sponsalia), Judit Herrin & Alexandar Kazhdan, Betrothal in: *The Oxford Dictionary of Byzantium* I, New York – Oxford 1991, 286–287; A. Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας”, 285.

А. Лаију посебно истиче пример војника Василија Другубила који се верио уз свештенослужење са петогодишњом девојчицом, а брак је према договору њега и таста требало да се реализује када она достигне тражени узраст. Међутим, пре тог времена заручник и његова ташта потражили су мишљење ученог канонисте Димитрија Хоматина о валидности Василијеве веридбе, а након што је Хоматин био изричит поводом питања њене незаконитости, свакако због година веренице, ташта је Василију вратила веридбене дарове, A. Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας”, 288–293. Сличан пример о Хоматиновој строгој доследности у поштовању канона налазимо и у случају Константина Ципкина, који је умро пре реализације брака, а деца која су добијена током „веридбеног периода” по Хоматину нису имала право на наследство покојног оца, A. Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας”, 294–296.

⁵⁷ A. Laiou, „Ο θεσμός της μνηστείας”, 292–293, 298.

при склапању брака. Та *Новела* је потом заслугом архиепископа Саве укључена у српску редакцију Номоканона (Законоправила).⁵⁸

У прилог томе да је у случају Ане и Радослава првобитно дошло до веридбе, а тек неколико година касније и до венчања сведочи сâм термин „νυμφοστόλισμα”, „νυμφοστόλημα”, који навпатски митрополит Јован Апокавк користи у својим писмима, што се преводи као „невестинска кићења”.⁵⁹ У сачуваним средњовековним документима термин „νυμφοστόλισμα”, „νυμφοστόλημα”, „νυμφοστολισμός”, заправо означава дарове које је будући супруг, односно његова породица, давао будућој невести приликом склапања уговора о веридби.⁶⁰

На крају, чињеница да је сачуван *веренички прстен* (μνήστρον) несумњиво потврђује тврдњу да је у случају Ане и Радослава најпре дошло до заручења, а потом и склапања брака. Наиме, утврђено је да је у Византији као и на Западу у средњовековном периоду постојала јасна дистинкција између прстења које се размењивало приликом веридбе и оног приликом склапања брака, с тим што је првопоменути прстен

⁵⁸ *Законоправило или Номоканон Светога Саве* (Иловички препис 1262. година). Фототипија, прир. Миодраг Петровић, Горњи Милановац 1991, 233а–233б, 234а–240б (*Новела* Алексија I) и 267б–270б, 273а–276а (Градски закон – Прохирон). „Ако су обручења многих већ извршена по уобичајеном чину и уговори дабоме изложени били, а још није настало време у које се по обичају хришћанима даје дужан благослов, а ни уобичајене молитве над обрученицима од презвитера нису биле изречене, таква обручења наравно што се тиче тачности црквеног образложења, истинска неће бити нити ће се називати, а ни саборска одлука неће наспрам њих имати дејства...”, *Законоправило Светога Саве* I, прир. Миодраг Петровић и Љубица Штављанин-Ђорђевић, Београд 2005, 678–687, посебно 681–682.

⁵⁹ „... νυμφοστολουμένης ἐκεῖσε τῆς θυγατρὸς τοῦ κραταιοῦ Κομνηνοῦ”, Bees, Eingeleitet von Elisabeth Bees-Seferli, „Unedierte Schriftstücke”, 110–111, №54; „Ἀλλ’ ὃ γῆρας, ὃ με κοινωφελοῦς ἐστέρησας χαρμονῆς καὶ τῶν εὐγενῶν νυμφοστολισμάτων τῆς ἡλιογενοῦς γυναικός”, А. И. Пападопуло-Керамевсъ, *Noctes Petropolitanae*, 271–272; S. Petridès, „Jean Arokaukos”, 91, n. 21; „τὰ [δὲ] νῦν μελετώμενα ἢ τελούμενα νυμφοστολήματα τῶν ἡλιοειδῶν θυγατέρων”, В. Г. Васильевский, „Epirotica”, 245.

⁶⁰ Уговори о веридби који су настали 1226. и 1251. у Јужној Италији, Francisco Trinchera, *Syllabus Graecarum Membranarum*, Neapoli 1865, 377, 531, јасно спомињу „νυμφοστολισμός” као део веридбених дарова. Тако у уговору из 1226. године Хуго Лупун наводи дарове које је дужан дати будућој законитој жени и то: на име теоретрона (θεόρετρον) 1000 тарена (ταρεών), а као νυμφοστολισμόν за њу 300 тарена (ταρεών). У уговору из 1251. о склапању веридбе између Анфусе и Роберта, младожењин отац даје на име теоретрона (θεόρετρον) од своје имовине осам модија њива у два места, а као νυμφοστολισμόν за њу ствари у вредности од 100 тарена (ταρεών) и још 20 тарена (ταρεών) за украсе за главу. О веридбеним даровима, теоретрону (θεόρετρον) cf. *ODB*, III, 2068–2069 (Marie Theres Fögen) и хипоболону (ὑπόβολον), cf. *ODB*, II, 964–965 (Marie Theres Fögen).

annulus pronubus симболизовао предбрачни *arrha sponsalicia (arrabon)*.⁶¹ Такође, вереничко прстење се израђивало у пару (златни, намењен мушкарцу и сребрни, намењен жени),⁶² што је по свој прилици био и случај с вереничким прстеном краља Радослава. Наиме, осим прстена израђеног од злата који се чува у Народном музеју у Београду, у колекцији Дамбертон Оукса чувају се две позније копије прстена израђене од сребра с идентичним натписом који могу да укажу на то да је постојао и оригинални у сребру.⁶³ Иначе златни и сребрни прстен помињу се и у акулотијама које се читају при обреду веридбе.⁶⁴

⁶¹ О *arrha sponsalicia (arrabon)* и његовом терминолошком изједначавању са *μνηστεία*, *ODB*, I, 185–186 (Marie Theres Fögen). О *arrahae sponsaliciae* у римском праву, Evans Grubbos, *Women and the Law*, 110–122. Такође у то време се вереничко, а потом и прстење размењено приликом склапања брака носило на средњем прсту леве руке будући да се веровало да тетиве пролазе од тог прста директно до срца, Gary Vikan, „Art and Marriage in Early Byzantium”, *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990) 145–146. F. M. Heichelheim & H. A. Hickl-Szabo, „A Serbo-Byzantine Betrothal Ring”, 319, узимају да дуални облик ταῖν χερῶν, Ἄννα..., на вереничком прстену краља Радослава заправо значи да је вереница могла да бира на којој ће руци носити прстен. По нашем мишљењу дуални облик ταῖν χερῶν означава само начин на који Ана узима дар, тј. предаје јој се прстен у обе руке, и нема импликације да је у питању словенски или позновизантијски обичај или обележје царске власти како су аутори предложили.

⁶² G. Vikan, „Art and Marriage in Early Byzantium”, 146.

⁶³ Manolis Hadzidakis, „Un anneau byzantin du Musée Benaki”, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 17 (1939–1943) 90; S. de Ricci, *Catalogue of a Collection of Ancient Rings Formed by the Late E. Guilhou*, Paris 1912, nos. 853, 855. Две копије прстена израђене од сребра налазе се данас у Дамбертон Оуксу по. 47.2.2293. и под бројем по. 47.2.2294. Њих наводи и: G. Vikan, „Art and Marriage in Early Byzantium”, 146, f. 4, указујући да је по. 47.2.2294, оригинал, а по. 47.2.2293, његова копија. Међутим, након консултација које сам обавила са др Виканом, указао ми је на то да се по свој прилици ради о две позније копије израђене у сребру у XV веку, како и стоји на сајту, те да их је колекционар уступио музеју Дамертон Оакс 1947. године.

⁶⁴ P. N. Trepela, „Hē akolouthia tōn mnēstrōn kai tou gamou”, *Theologia* 18 (1940) 117. Idem, Μικρὸν Εὐχολόγιον, Athēna 1962, 90–95 (ἀκολουθία ἐπὶ μνήστροις ἤτοι τοῦ ἀρραβῶνος), 96–113 (ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἤτοι τοῦ γάμου). Дакле, посебне акулотије су се читале при обреду веридбе, а друге пак при венчању. У акулотијама које су се читале при обреду веридбе налазимо на податке о прстењу. Наиме, након Свете литургије, уз свештеника на Светим дверима присуствује будући брачни пар, а на десној страни Часне трпезе налазе се два прстена, златни и сребрни (δακτύλιοι αὐτῶν δύο, χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς· ὁ μὲν ἀργυροῦς ἀπονεύων πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁ δὲ χρυσοῦς πρὸς τὰ ἀριστερά, σύνεγγυς ἀλλήλων). Златни прстен свештеник потом даје будућем мужу, а сребрни невести (Εἶτα, λαβὼν ὁ Ἱερεὺς τοὺς δακτύλιους τοὺς ἐν τῷ δισκελίῳ, ἐπιδίδωσι πρῶτον τῷ ἀνδρὶ τὸν χρυσοῦν καὶ λέγει αὐτῷ... Εἶτα καὶ τῇ γυναικὶ λέγει, λαβὼν τὸν ἀργυροῦν). Уп. Славиша Костић, „Брак и полност у светлости православне традиције. Литургичко-богословска анализа”, *Животис* 5 (2011) 178–185.

Дакле, узевши све изнето у обзир, сматрамо да се „невестинско кићење сунцородне кћери” односило на чин веридбе, односно заручења о чему и сведочи вереничко прстење које је сачувано. До веридбе је дошло свакако после 1219, а тек неколико година касније, вероватно око 1224. године, српски архиепископ Сава обавио је чин венчања. На питање да ли је чин веридбе обавио навпактски митрополит Јован Апокавк, на основу извора којима располажемо не можемо пружити одговор.⁶⁵ На крају, ваља се осврнути и на наводе из *Жичких повеља* које Стефан издаје заједно с наследником Радославом у којима је он означен за престолонаследника те тврдњу изнету у историографији да је орођавање са Епирцима било кључно за тај потез краља Стефана.⁶⁶ Нема сумње да је веридба, односно планирани брак, имао улогу у Стефановој намери да Радослав буде његов престолонаследник, али у овом случају уз олакшавајућу чињеницу да је Радослав био и његов првенац. Брак Ане Дукене и Стефана Радослава био је од неизмерног значаја за средњовековну српску државу ако се узме у обзир чињеница да се његов таст Теодор I прогласио, а потом и крунисао за цара, те наметнуо као најзначајнија политичка фигура на Балкану.⁶⁷ Извори сведоче да је он потрајао и после пораза Теодора I Дуке од Јована Асена II код Клокотнице 1230. године.⁶⁸ У Радослављевој припрати у Студеници, у јужној капели живописаној највероватније не после лета 1233, приказан је краљ Радослав са женом Аном.⁶⁹ Брак је

⁶⁵ Да ли су постојале несугласице између Јована Апокавка и Теодора I Дуке о питању канонске законитости поменутог брака није могуће докучити. Такође, указали смо на то да не знамо да ли је Хоматин на неки начин био укључен уз Јована Апокавка, као надлежни епископ, будући да је свештенослужење требало да се обави у његовој јурисдикционој надлежности, те да ли су уопште навпактски митрополит и охридски архиепископ одобрили или пак забранили поменути брак.

⁶⁶ Ђорђе Бубало, „Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари?”, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 205; И. Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 54–55.

⁶⁷ G. Prinzing, „A Quasi Patriarch in the State of Epirus”, 174; Дејан Целебџић, „Писма Јована Апокавка Теодору Дуки”, *Зборник радова Византолошког института* 45 (2008) 126–138.

⁶⁸ *Acropolis Opera* I, 41; George Acropolites, *The History*, 178. В. Н. Златарски, *История на българската държава през средните векове III, Второ българско царство. България при Асеневици (1187–1280)*, София 1940, 593.

⁶⁹ О времену настанка живописа и времену подизања припрате, Бранислав Цветковић, „Студенички ексонартекс и краљ Радослав: прилог датовању”, *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998) 75–78. Бранислав Тодић, „Репрезентативни портрети Светог Саве у средњовековном сликарству”, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. Сима Ђирковић, Београд 1998, 230–232; Милка Чанак-Медић, „О другом студеничком ктатору”, у: *Манастир Студеница: 700 година Краљеве Цркве*, ур. Љубомир Максимовић и Владимир Вукашиновић, Београд 2016, 165–169, Слободан М. Ненадовић,

опстао и пошто је Радослава свргнуо с трона млађи брат Владислав, свакако пре 4. фебруара 1234, када Радослав као бивши краљ издаје повељу Дубровчанима.⁷⁰ У *Пљеваљском синодику православлѣа* насталом у претпоследњој деценији XIII века даје се вечни помен „Стефану благочастивом краљу Радославу, Јовану монаху и Ани благочастивој краљици и чедам јејуи”, где је сачувана једна од последњих успомена на њих.⁷¹

„Студенички проблеми”, *Саопштења* 3 (1957) 79–84; Марко Поповић, *Манастир Студеница. Археолошка открића*, Београд 2015, 62–64; И. Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 61–62, нап. 171.

⁷⁰ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника (1186–1321)*, I, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд 2011, 129–130. Радослав и Ана и њихов боравак у Дубровнику поменуо је и Анин стриц и господар Солуна Манојло, Мирослав Марковић, „Византиске повеље дубровачког архива”, *Зборник радова Византолошког института* 1 (1952) 211–219; исти акт у: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 3, 404–405. Теодосије доноси романсирану причу о Радослављевом изгнанству, по којој се он са женом склонио у Драч, а она се тамо преудала за неког Франка, Теодосије, *Живот Светога Саве*, 177–178. Код Доментијана пак нема вести о томе. О подлози за настањак романсиране приче код Теодосија, И. Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 61, нап. 170.

⁷¹ Владимир Мошин, „Сербская редакция синодика в неделю православия. Тексты”, *Византийский временник* 17 (1960) 303.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 3, ed. Tadija Smičiklas, Zagreb 1905.
- Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, ed. Günter Prinzing, Berlin – New York 2002.
- George Acropolites, *The History*, trans. R. Macrides Oxford 2007.
- Georgii Acropolitae Opera* I, ed. A. Heisenberg, Lipsiae 1903.
- Miklosich, Franc & Müller, Josephus, *Acta et diplomata graeca medii aevi IV*, Vindobonae 1871.
- Petridès, Symeon, „Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits”, *Известия Русскаго Археологическаго Института в Константинополѣ* 14, 2–3 (1909) 69–100. [Petridès, Symeon, „Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits”, *Izvestija Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopol’* 14, 2–3 (1909) 68–100]
- Васильевский, Васи́лий Григóрьевич, „Epirotica saeculi XIII. Из преписки Иоанна Навпактскаго”, *Византийский временник* 3 (1896) 233–299. [Vasil’evskij, Vasilij Grigor’evič, „Epirotica saeculi XIII. Iz prepiski Ioanna Navpaktskago”, *Vizantijskij vremennik* 3 (1896) 233–299]
- Доментијан, *Житије Св. Саве*, прев. Љиљана Јухас-Георгиевска, изд. Томислав Јовановић, Београд 2001. [Domentijan, *Žitije Sv. Save*, прев. Ljiljana Juhas-Georgievskaja, izd. Tomislav Johnović, Beograd 2001]
- Законоправило или Номоканон Светога Саве* (Иловички препис 1262. година). Фототипија, прир. Миодраг Петровић, Горњи Милановац 1991. [*Zakonopravilo ili Nomokanon Svetoga Save* (Ilovički prepis 1262. godina), prir. Miodrag Petrović, Gornji Milanovac 1991]
- Законоправило Светога Саве* 1, прир. Миодраг Петровић и Љубица Штавлјанин-Ђорђевић, Београд 2005. [*Zakonopravilo Svetoga Save*, 1, prir. Miodrag Petrović i Ljubica Štavljaniin-Đorđević, Beograd 2005]
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника (1186–1321)*, књ. I, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд 2011. [*Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika (1186–1321)*, knj. I, prir. Vladimir Mošin, Sima Ćirković i Dušan Sindik, Beograd 2011]
- Мошин, Владимир, „Сербская редакция синодика в неделю православия. Тексты”, *Византийский временник* 17 (1960) 278–353. [Mošin, Vladimir, „Serbskaja redakcija sinodika v nedelju pravoslavlja. Teksty”, *Vizantijskij vremennik* 17 (1960) 278–353]
- Пападопуло-Керамевсъ, Афанасий Иванович, *Noctes Petropolitanae. Сборник византийских текстов XII–XIII вв.*, С. Петербург 1913. [Papadopulo-Keramevs’ Afanasij Ivanovič, *Noctes Petropolitanae. Sbornik vizantijskih tekstov XII–XIII vv.*, S. Peterburg 1913]

- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, изд. Љиљана Јухас Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999. [Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, изд. Ljiljana Juhas Georgievskaja i Tomislav Jovanović, Beograd 1999]
- Теодосије Хиландарац, *Живот Светоса Саве*, изд. Ђ. Даничић, прир. Ђорђе Трифуновић, Београд 1973. [Teodosije Hilandarac, *Život Svetoga Save*, изд. Ђ. Daničić, прир. Ђорђе Trifunović, Beograd 1973]

Литература – Secondary Works

- Bees, Nikos, Eingeleitet von Elisabeth Bees-Seferli, „Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien)”, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971–1974) 57–160.
- Bredenkamp, Francois, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224–1242)*, Thessaloniki 1996.
- De Ricci, Seymour, *Catalogue of a Collection of Ancient Rings Formed by the Late E. Guilhou*, Paris, 1912.
- Evans Grubbos, Judith, *Women and the Law in the Roman Empire*, London and New York 2002.
- Farkas, Zoltán, „On the betrothal of Bela-Alexius”, *Acta Antiqua Hungarica* 44 (2004) 365–373.
- Georgieva, Sashka, „Bulgarian-Hungarian marital diplomacy during the first half of the thirteenth century”, *Bulgaria-Medievalis* 6 (2015) 345–346.
- Hadzidakis, Manolis, „Un anneau byzantin du Musée Benaki”, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 17 (1939–1943) 174–206.
- Heichelheim, F. M. & H. A. Hickl-Szabo, „A Serbo-Byzantine Betrothal Ring”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 28 (1965) 317–319.
- Herrin, Judit & Alexandar Kazhdan, „Betrothal”, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium* I, New York – Oxford 1991, 286–287.
- Karpozilos, Apostolos, *Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217–1233)*, Thessaloniki 1973.
- Laiou, Angelikē, „Ο θεσμός της μνηστείας στο δέκατο τρίτο αιώνα”, *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο* I, edd. V. Kremmydas, Ch. Maltezos, N. Panagiōtakēs, Rethymno 1986, 280–298. [Laiou Angelikē, „Ο thesmos tēs mnēsteias sto dekato trito aiōna”, *Aferōma ston Niko Svorōno* I, edd. V. Kremmydas, Ch. Maltezos, N. Panagiōtakēs, Rethymno 1986, 280–298]
- Lampropoulos, Konstantinos, Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του, Athena 1988.
- Nicol, Donald, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957.
- Polemis, Dimitris, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968.
- Prinzing, Günter, „A Quasi Patriarch in the State of Epiros: the Autocephalous Archbishop of 'Boulgaria' (Ohrid) Demetrios Chomatenos”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 41 (2004) 170–173.

- Prinzing, Günter, „Studien zur Provinz-und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas“, Teil II, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983) 37–112.
- Prinzing, Günter, „Die Antigraphie des Patriarchen Germanos II. An Erzbischof Demetrios Chomatenos von Ohrid und die Korrespondenz zum nikäischepirotischen Konflikt 1212–1233“, *Rivista di studi bizantini e slavi* 3 (1984) 21–64.
- Prinzing, Günter, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219. im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München 1972, 110–114.
- The Oxford Dictionary of Byzantium* I, ed. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991.
- Trepela, P. N., „He akolouthia ton mnestron kai tou gamou“, *Theologia* 18 (1940) 101–196.
- Varzos, Konstatine, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών* I, Thessaloniki 1984.
- Vikan, Gary, „Art and Marriage in Early Byzantium“, *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990) 145–163.
- Андреев, Йордан, Иван Лазаров и Пламен Павлов, *Кой кой е в средновековна България*, София 1994. [Andreev, Jordan, Iva'n Lazarov i Milčo Lalkov, *Koji koji e v srednovekovna Blgarija*, Sofija 1994]
- Баришић, Фрањо, „Веридбени прстен краљевића Радослава“, *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978) 257–268. [Barišić, Franjo, „Veridbeni prsten kraljevića Radoslava“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 18 (1978) 257–268]
- Бубало, Ђорђе, „Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари?“, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 201–229. [Bubalo Đorđe, „Da li su kralj Stefan Prvovenčani i Radoslav bili savladari?“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 46 (2009) 201–229]
- Бубало, Ђорђе, „Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног“, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 99–118. [Bubalo Đorđe, „Još jednom o godini smrti kralja Stefana Prvovenčanog“, у: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ур. Aleksandar Rastović i Ivana Komatina, Beograd 2020, 99–118]
- Бубало, Ђорђе, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића I*, Београд 2016. [Bubalo Đorđe, *Srpska zemlja i pomorska u doba vladavine Nemanjića I*, Beograd 2016]
- Живојиновић, Мирјана, „О боравцима Светог Саве у Солуну“, *Историјски часопис* 24 (1977) 63–71. [Živojinović Mirjana, „O boravcima Svetog Save u Solunu“, *Istorijski časopis* 24 (1977) 63–71]
- Златарски, Васил, *История на българската държава през средните векове, III, Второ българско царство. България при Асеневици (1187–1280)*, София 1940. [Zlatarski, Vasil, *Istorija na b'lgarskata d'ržava prez 'srednite vekove III, Vtoro b'lgarsko carstvo. B'lgarija pri Asenevci (1187–1280)*, Sofija 1940]
- Историја српског народа I*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981. [Istorija srpskog naroda, I, ур. Sima Ćirković, Beograd 1981]

- Лиречек, Константин, *Историја Срба I*, Београд 1952². [Jireček, Konstantin, *Istorija Srba I*, 1952²]
- Јухас, Љиљана, „Краљ Владислав у српској средњовековној књижевности”, у: *Милешева у историји српског народа*, ур. Војислав Ђурић, Београд 1987, 17–25. [Juhas, Ljiljana, „Kralj Vladislav u srpskoj srednjovekovnoj književnosti”, u: *Mileševa u istoriji srpskog naroda*, ur. Vojslav Đurić, Beograd 1987, 17–25]
- Кисас, Сотирас, „О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином”, *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978) 131–138. [Kisas, Sotiras, „O vremenu sklapanja braka Stefana Radoslava sa Anom Komninom”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 18 (1978) 131–138]
- Коматина, Ивана, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 7–22. [Komatina, Ivana, „Ana Dandolo – prva srpska kraljica?”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 89 (2014) 7–22]
- Коматина, Ивана, „Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и традиција Дукљанског краљевства”, *Историјски часопис* 65 (2016) 15–34. [Komatina, Ivana, „Veliko kraljevstvo od prva: Krunisanje Stefana Nemanjića i tradicija Dukljanskog kraljevstva”, *Istorijski časopis* 65 (2016) 13–34]
- Коматина, Ивана, „И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 37–58. [Komatina, Ivana, „I obnovi svoju dedovinu i bolje je utvrdi – Stefan Nemanja i Stefan Prvovenčani i uobličavanje srpske državnosti”, u *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ur. Aleksandar Rastović i Ivana Komatina, Beograd 2020, 37–58]
- Коматина, Ивана, „Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног”, *Зборник радова Византолошког института* 51 (2014) 111–134. [Komatina, Ivana, „Istorijska podloga čuda Sv. Simeona u žitiju Simeonovom od Stefana Prvovenčanog”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 51 (2014) 111–134]
- Коматина, Ивана, *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*, Београд 2021. [Komatina, Ivana, *Kralj Stefan Uroš I Veliki i njegov vek*, Beograd 2021]
- Ивана Коматина, „О години смрти Светог Саве”, *Историјски часопис* 71 (2022) 121–147. [Komatina, Ivana, „O godini smrti Svetog Save”, *Istorijski časopis* 71 (2022) 121–147]
- Коматина, Ивана, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016. [Komatina, Ivana, *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016]
- Коматина, Ивана и Предраг Коматина, „Настанак Млетачке Албаније и успомена на византијску власт у српском Поморју”, *Историјски часопис* 67 (2018) 55–82. [Komatina, Ivana i Predrag Komatina, „Nastanak Mletačke Albanije i uspomena na vizantijsku vlast u srpskom Pomorju”, *Istorijski časopis* 67 (2018) 55–82]
- Коматина, Предраг, „А од Арбанаса Пилот. Почети политичке историје Албанаца”, у: *Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви*. Зборник радова, ур. Милан

- Радужко, Београд–Беране 2016, 135–143. [Komatina, Predrag, „*A od Arbanasa Pilot. Počeci političke istorije Albanaca*”, u: *Stefan Nemanja – Prepodobni Simeon Mirotočivi*, Zbornik radova, ur. Milan Radujko, Београд–Беране 2016, 135–143]
- Костић, Славиша, „Брак и полност у светлости православне традиције. Литургијско-богословска анализа”, *Живопис* 5 (2011) 170–198. [Kostić, Slaviša, „Brak i polnost u svetlosti pravoslavne tradicije. Liturgičko-bogoslovska analiza”, *Živopis* 5 (2011) 170–198]
- Ласкарис, Михаило, *Византиске принцезе у средњовековној Србији*, Београд 1926. [Laskaris, Mihailo, *Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji*, Београд 1926]
- Максимовић, Љубомир, „Византинизми краља Стефана Радослава”, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 139–147. [Maksimović, Ljubomir, „Vizantinizmi kralja Stefana Radoslava”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 46 (2009) 139–147]
- Марковић, Мирослав, „Византиске повеље дубровачког архива”, *Зборник радова Византолошког института* 1 (1952) 205–262. [Marković, Miroslav, „Vizantiske povelje dubrovačkog arhiva”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 1 (1952) 205–262]
- Миљковић, Бојан, „Непозната кћи Стефана Првовенчаног”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 159–184. [Miljković, Bojan, „Nepoznata kći Stefana Prvovenčanog”, u: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ur. Aleksandar Rastović i Ivana Komatina, Београд 2020, 159–184]
- Ненадовић, Слободан М., „Студенички проблеми”, *Саопштења* 3 (1957) 79–84. [Nenadović, Slobodan M., „Studenički problemi”, *Saopštenja* 3 (1957) 79–84]
- Пириватрић, Срђан, „Брак Стефана Немањића и Евдокије Анђелине Комнине. Хронологија и историјски контекст уговарања и раскидања једног династичког савеза”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 139–158. [Pirivatrić, Srđan, „Brak Stefana Nemanjića i Evdokije Anđeline Komnine. Hronologija i istorijski kontekst ugovaranja i raskidanja jednog dinastičkog saveza”, u: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ur. Aleksandar Rastović i Ivana Komatina, Београд 2020, 139–158]
- Поповић, Даница, „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске 'канонизације' у средњовековној Србији”, *Зборник радова Византолошког института* 50 (2013) 573–581. [Popović, Danica, „Kada je kralj Stefan Prvovenčani uvršten u svetitelje? Prilog proučavanju vladarske 'kanonizacije' u srednjovekovnoj Srbiji”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50 (2013) 573–581].
- Поповић, Марко, *Манастир Студеница. Археолошка открића*, Београд 2015. [Popović, Marko, *Manastir Studenica. Arheološka otkrića*, Београд 2015]
- Тодић, Бранислав, „Репрезентативни портрети Светог Саве у средњовековном сликарству”, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1998, 225–249. [Todić, Branislav, „Reprezentativni portreti Svetog Save u srednjovekovnom slikarstvu”, u: *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ur. Sima Ćirković, Београд 1998, 225–249]

- Ћирковић, Сима, „Доментијанова просопографија”, *Зборник радова Византолошког института* 45 (2008) 141–155. [Ćirković, Sima „Domentijanov prosopografija”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 45 (2008) 141–155]
- Ферјанчић, Божидар, „Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје краљевина”, у: *Историја српског народа* I, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 297–314. [Ferjančić, Božidar, „Odbrana Nemanjinog nasleđa – Srbija postaje kraljevina”, у: *Istorija srpskog naroda* I, ур. Sima Ćirković, Beograd 1981, 297–314]
- Ферјанчић, Божидар и Љубомир Максимовић „Свети Сава и Србија између Епира и Никеје”, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1998, 13–26. [Ferjančić, Božidar i Ljubomir Maksimović, „Sveti Sava između Epira i Nikeje”, у: *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ур. Sima Ćirković, Beograd 1998, 13–26]
- Цветковић, Бранислав, „Студенички ексонартекс и краљ Радослав: прилог датовању”, *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998) 75–86. [Cvetković, Branislav, „Studenički eksnarteks i kralj Radoslav: prilog datovanju”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 37 (1998) 75–86]
- Чанак-Медић, Милка, „О другом студеничком ктитору”, у: *Манастир Студеница: 700 година Краљеве Цркве*, ур. Љубомир Максимовић и Владимир Вукашиновић, Београд 2016, 165–169. [Čanak-Medić, Milka, „O drugom studeničkom ktitoru”, у: *Manastir Studenica: 700 godina Kraljeve Crkve*, ур. Ljubomir Maksimović i Vladimir Vukašinović, Beograd 2016]
- Цамић, Владимир, „Када је Свети Сава постао архиепископ?” (рад представљен у виду саопштења на Шестој националној конференцији Византолога 18. јуна 1215. г.) [Džamić, Vladimir, „Kada je Sveti Sava postao arhijerej?” (pročitano u vidu saopštenja na Šestoj nacionalnoj konferenciji Vizantologa 18. juna 2015. g.)]
- Целебдић, Дејан, *Друштво у епирској држави прве половине XIII века* (докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду, 2013). [Dželebdžić, Dejan, *Društvo u epirskoj državi prve polovine XIII veka* (doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Beogradu, 2013)]
- Целебдић, Дејан, „Писма Јована Апокавка Теодору Дуки”, *Зборник радова Византолошког института* 45 (2008) 125–140. [Dželebdžić, Dejan, „Pisma Jovana Apokavka Teodoru Duki”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 45 (2008) 125–140]
- Целебдић, Дејан, „Питање оснивања Српске цркве у политици Теодора Дукe”, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 521–536. [Dželebdžić, Dejan, „Pitanje osnivanja Srpske crkve u politici Teodora Duke”, у: *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, ур. Ljubomir Maksimović i Srđan Pirivatric, Beograd 2019, 521–536]

Ivana Komatina

ΝΥΜΦΟΣΤΟΛΙΣΜΑ OF THE SUNLIKE DAUGHTER.
THE MARRIAGE OF STEFAN RADOSLAV AND ANNA DOUKAINA
NEW INTERPRETATIONS

Summary

The Serbian grand župan's family, although not directly bordering the Epirote state, was involved in the new political circumstances after the fall of Constantinople through the marriage ties established with the Epirotes or their allies. Grand župan Stefan was still trying to reconcile with the Epirotes during 1215/1216, first asking for the hand of the daughter of late Michael I, Maria, for himself, and then the hand of the second daughter Theodora for his first-born son Stefan Radoslav. However, Stefan's efforts to tie himself more closely to the Epirote state through marriage policy failed due to canonical prohibitions. Then, in 1217, Stefan married a western noblewoman, Venetian Anna Dandolo, and was crowned king, and the royal crown also arrived from the West, that is, Rome. On the other hand, Stefan supported his brother Sava and his departure to Nicaea in order to obtain the autocephaly of the Serbian Church from the Nicaean emperor. Sava's stay in Nicaea, his ordination as archbishop, as recently suggested in historiography, probably took place in 1218. The marriage policy of creation of family ties between Epirotes and Serbs continued in 1218 and 1219. The letter of John Apokaukos, the Metropolitan of Naupaktos to Euthymios Tornikes points to this. Namely, the letter shows that the Epirote ruler Theodore I invited the Metropolitan of Naupaktos to Prilep and Skopje "because the bride, the daughter of the mighty Komnenos, is to be adorned there". The letter also reveals the discomfort of the Metropolitan of Naupaktos because he apparently did not want to participate in the ceremony of "νυμφοστολουμένης ἐκεῖσε τῆς θυγατρὸς τοῦ κραταιοῦ Κομνηνοῦ...". We can only claim that the letter refers to Stefan's eldest son Stefan Radoslav and Theodore's eldest daughter, Anna, based on data from other sources (the engagement ring, account of hagiographers Domentijan and Teodosije, the Ragusa charter of Manuel the despot of Thessaloniki etc.). In his subsequent letters, Metropolitan John Apokaukos of Naupaktos continues the story of the planned adornment of the bride. On the eve of Easter 1219, i.e. before 7 April, he sent a letter to Theodore I in which he explained the reasons for his return, i.e. he gives a justification why the "adornment of the sunlike daughter", intended, as we saw, a few months earlier, had not yet been carried out. A few

months later, in a new letter sent by Apokaukos to Theodore I, dated October–November 1219, Apokaukos refers again to the “bridal adornments” (sic!). There he clearly states that Theodore had the intention of marrying “sunlike daughters”, which certainly refers to Anna and Irene, and possibly also to the third illegitimate one. It clearly follows from the mentioned letter that the betrothal or the wedding had not yet taken place until November 1219.

However, the opinion accepted in the historiography that the marriage of Stefan Radoslav and Anna can be placed to late 1219 and early 1220 (Dec. 1219 – Jan. 1220) is based on the use of the adverb *now* in the mentioned letter (“those the present or intended bridal adornment”) and the assumption that this had to be done before the return of the newly consecrated archbishop Sava to Serbia, that is, before the beginning of Lent in 1220, on 9 February. We will first look at the use of the adverb *now*. It seems to us that the Metropolitan in the mentioned phrase is not certain, i.e. he has no reliable news about the precise time of the bridal adornments, but it can be taken as a justified assumption that they were going to be realised in the coming period. In contrast to that assumption, the claim that the bridal adornments, i.e. as it is assumed in contemporary historiography, the wedding between Radoslav and Anna, took place before the beginning of Lent on 9 February, that is, “before the arrival of the newly consecrated Serbian archbishop Sava from Nicaea to Serbia in 1220”, is much less justified. That argument is problematic because, as we pointed out, Sava’s stay in Nicaea and his ordination as an archbishop probably happened in 1218.

The engagement or wedding of Anna and Radoslav is evidenced, as we pointed out, by several other sources. Namely, a gold ring with an inscription has been preserved, which has been determined to be the engagement ring of prince Stefan Duka, i.e. Radoslav. Apart from that, the wedding of the Serbian ruler and the Epirote princess is also mentioned by Domentijan, the hagiographer of St Sava, and also contemporary to those events. Following the news of Sava’s hagiographer, the coronation and then the wedding of Radoslav with Anna was performed by his uncle, that is, the first Serbian archbishop Sava “after the acquisition of the autocephaly of the Serbian Church, i.e. immediately after the death of King Stefan the First Crowned”. In the events presented in this way, the year of the death of Stefan the First Crowned is crucial for determining the time of the coronation of Radoslav as king, and also of the wedding of Anna Doukaina and King Radoslav. Recently, a new hypothesis was presented in historiography with convincing arguments, according to which 24 September 1223 is proposed as the date of Stefan’s death.

The possibility that accounts from the Apokaukos’ letters and Domentijan’s testimony are still in agreement is provided by the mentioned *engagement ring* of Stefan Radoslav. Namely, the information about the

attempts at creation of family ties between the two ruling houses in place during many years become more logical if we allow for the well-known medieval practice of betrothal, which had to precede, often by several years, the act of marriage. A. Laiou, considering the question of its meaning in the institutional sense, pointed out that the practice of engagement with religious rite was mandatory and valid in 13th-century Epirus. The term “νυμφοστόλισμα” itself testifies to the fact that in the case of Anna and Radoslav there was initially an engagement, and only a few years later a wedding, because the preserved medieval documents testify that the term “νυμφοστόλισμα” actually denoted gifts that the future husband or his family were to give to the bride-to-be when signing the engagement contract. Finally, the fact that the engagement ring has been preserved undoubtedly confirms the claim that in the case of Anna and Radoslav, there was first an engagement, and then a marriage. Apart from the mentioned ring made of gold, which is kept in the National Museum in Belgrade, there is also a ring made of silver (preserved as a later copy) with an identical inscription, kept in the collection of Dumbarton Oaks.

Taking everything into account, we believe that the adornment “of the sunlike daughter” referred to the act of betrothal, as evidenced by the engagement rings that have been preserved. The engagement certainly took place after 1219, and only a few years later, probably around 1224, the Serbian archbishop Sava performed the wedding ceremony. According to the sources, the marriage of Anna Doukaina and Radoslav lasted even after Radoslav’s dethronement, and the eternal memory of king Stefan Radoslav, that is, monk John, and queen Anna with their children is recorded in *The Pljevlja Synodikon of Orthodoxy*, created in the penultimate decade of the 13th century.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.3.2023.

Коначно прихваћен за објављивање: 9.6.2023.